

Boekbesprekingen

Nederlandse kunstsociologie

Ton Bevers, *Georganiseerde cultuur. De rol van overheid en markt in de kunstwereld*. Bussum: Coutinho, 1993, 257 pp.

René Verhoeff, *De weg naar de podia. Ruimtelijke aspecten van het bezoek aan podiumkunsten in Nederland*, Utrecht: Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap/Faculteit der Ruimtelijke Wetenschappen Rijksuniversiteit Utrecht (Nederlandse Geografische Studies 158), 1993, 201 pp., f 35,-.

Gerbert Kraaykamp, *Over lezen gesproken. Een studie naar sociale differentiatie in leesgedrag*. Proefschrift Universiteit Utrecht (ICS), Amsterdam: Thesis Publishers, 1993, 233 pp.

In *Georganiseerde cultuur* heeft de Rotterdamse kunst-en-cultuursocioloog Ton Bevers een aantal artikelen gebundeld, en deels herschreven en aan elkaar geschreven, over de manieren waarop 'cultuur' in de enge zin van de erkende kunsten georganiseerd, gefinancierd, beregeld en bemiddeld wordt. In het eerste hoofdstuk geeft Bevers een overzicht van het kunstsociologische, overwegend beleidsgerichte, onderzoek in Nederland. Vervolgens behandelt hij de particuliere cultuurzorg op nationaal en lokaal niveau (hoofdstukken 2 en 3), de ideologie en de praktijk van de cultuurspreiding (hoofdstuk 4), cultuurbeleid in verband met het streven naar behoud en versterking van de nationale identiteit (hoofdstuk 5), de verhouding tussen de sferen van cultuur, politiek en economie (hoofdstuk 6) en de hedendaagse kunstcritiek (hoofdstuk 7). Het achtste en laatste hoofdstuk, een herdruk van Bevers' oratie van 1991, staat hier enigszins los van; het is een beschouwing over verschillende vormen van esthetiek, uitmondend in de esthetiek van organogrammen.

De indruk van de georganiseerde cultuur in (met name) Nederland die uit dit boek oprijst is er een van een bijna beklemmende overdaad. Duizenden schilders, musici, toneelspelers en andere kunstenaars vragen om aandacht, honderden musea trekken steeds meer bezoekers, miljoenen amateurs doen in verenigingsverband aan muziek, toneel, zang en dans, en met al die activiteiten bemoeien zich cultuurambtenaren, adviseurs, onderzoekers, sponsors, galeriehouders, conservators, critici en andere

professionele regelaars, bemiddelaars en smaakmakers die de culturele sector bevolken. 'In Nederland is het aantal musea sinds 1955 met maar liefst zevenentachtig procent gestegen tot meer dan zevenhonderd. En het aantal toneelgezelschappen is in diezelfde periode vervijfvoudigd' (188). Ook 'groeide het beeldend kunstonderwijs uit van acht instellingen met 2.000 leerlingen in de jaren vijftig naar zestien academies met 11.000 studenten in de jaren tachtig' (189). De culturele sector is dus sterk geëxpandeerd en heeft zich in toenemende mate verzelfstandigd ten opzichte van 'de economie' en 'de politiek'. Maar juist door die expansie is de behoefte aan organisatie en regulering toegenomen, is de culturele sfeer verzakelijkt en daarmee meer op de sferen van politiek en economie gaan lijken. 'Cultuur' is zozeer een gevestigd maatschappelijk belang geworden dat zij haar kritische, ondermijnende, verontrustende functies grotendeels verloren heeft: 'De kunst als verzet en kritiek heeft binnen de georganiseerde cultuur opgehouden te bestaan. Cultuur roept in de jaren tachtig en negentig overwegend associaties op met markt en management, met distinctie en prestige, met recreatie en vermaak' (191).

Het zijn interessante observaties van een socioloog die als geen ander dit veld overziet. Bevers is evenzeer thuis in het beleidsgerichte onderzoek naar 'cultuurparticipatie' en culturele voorzieningen als in de cultuursociologische denkwijzen van Georg Simmel of Daniel Bell, en resultaten van kwantitatieve studies bespreekt hij even welwillend als die van kwalitatieve en historische benaderingen.

Dit veelzijdige en ruimhartige eclecticisme heeft een keerzijde. Op diverse plaatsen in dit boek miste ik een kritische noot, een helder beargumenteerd standpunt in een besproken controversie, een ondubbelzinnig antwoord op eerder opgeworpen vragen. 'Krijgen Adorno en de Frankfurter Schule alsnog hun gelijk, dat namelijk culturele belangen volledig in dienst komen te staan van economische doelen?', vraagt Bevers bijvoorbeeld (192), zonder de vraag te beantwoorden - al kan men een ontkennend antwoord vermoeden. Hij herhaalt de bekende stelling dat het cultuurspreidingsbeleid van de overheid 'grotendeels mislukt' is (117-118), om even verderop (123) op te merken dat 'de produkten van kunst en cultuur binnen het bereik van veel meer mensen gekomen' zijn. Dat is misschien niet zonder meer tegenstrijdig, maar enige nadere uitleg was hier toch wel op zijn plaats geweest.

Jammer is ook dat Bevers zo weinig zegt over de aard en inhoud van 'de produkten van kunst en cultuur' (de twee laatste hoofdstukken gaan daar nog het meest op in en zijn wat mij betreft ook de boeiendste). Hij sluit onderzoek daarnaar zelfs buiten zijn omschrijving van de Neder-

landse kunstsociologie, ten onrechte, lijkt me. Niettemin: een informatieve en inzichtrijke bundel, die verschillende facetten van de 'georganiseerde cultuur' in Nederland helder belicht.

Het proefschrift *De weg naar de podia. Ruimtelijke aspecten van het bezoek van podiumkunsten in Nederland* van de sociaal-geograaf René Verhoeff valt volgens Bevers' indeling van terreinen van (Nederlandse) kunstsociologie in het gebied van de 'culturele statistiek'. Het behelst een nadere analyse van de resultaten van twee in opdracht van het Ministerie van WVC uitgevoerde onderzoeken naar het ruimtelijke bereik van podiumkunstuivoeringen (muziek, toneel, dans), oftewel de mate waarin geografische afstand een belemmering voor het bezoek aan deze uitvoeringen vormt. De beleidsintenties bij deze onderzoeken zijn duidelijk: het gaat om de vraag of bewoners van verschillende gebieden in Nederland wel in voldoende en in redelijk gelijke mate aan hun culturele trekken komen. Het ene onderzoek was landelijk van opzet; het strekte zich uit over tien over het land verspreide plaatsen en omvatte zowel publieksonderzoek (bezoekers van voorstellingen werd gevraagd hun telefoonnummer te geven, waarna zij telefonisch geïnterviewd werden) als bevolkingsonderzoek (respondenten uit de bevolking van de geselecteerde plaatsen werden benaderd met de vraag of zij de afgelopen twaalf maanden een voorstelling hadden bezocht). Het andere onderzoek had betrekking op het bezoek aan een jaarlijkse manifestatie, het Holland Festival Oude Muziek te Utrecht.

In dit proefschrift zijn, zoals dat hoort, de beleidsintenties naar de achtergrond geschoven en theoretische overwegingen naar voren gehaald. Nagegaan wordt bijvoorbeeld of de 'conventionaliteit' en de 'complexiteit' van voorstellingen invloed hebben op de relatie tussen bezoek en ruimtelijke afstand (wat de, helaas niet bevredigend beantwoorde, vraag oproept hoe de mate van 'conventionaliteit' en de mate van 'complexiteit' zijn bepaald). Centrale conclusie is 'dat afstand tussen podia en de potentiële bezoekers een aanzienlijk negatief effect op podiumbezoek heeft' (172). Wie had dat kunnen denken! Maar het is te gemakkelijk hier alleen maar vrolijk over te doen. De verdiensten van deze dissertatie liggen in de uitwerking van deze conclusie in meer specifieke bevindingen en het nauwkeurige onderzoek dat eraan ten grondslag ligt. In zijn soort, en gegeven de beperktheid van de vraagstelling, is dit geen slechte studie. Wel is de 'discussie' aan het slot mager uitgevallen.

Kwantitatief onderzoek naar de relatie tussen podiumbezoek en geografische afstand mag dan saai zijn, het heeft als voordeel dat de centrale variabelen uitstekend meetbaar zijn. Hier geen principiële problemen van operationalisering en validiteit. Anders ligt dat bij kwantitatief onderzoek naar de achtergronden van culturele voorkeuren, zoals blijkt uit het recente proefschrift van Gerbert Kraaykamp, *Over lezen gesproken. Een studie naar sociale differentiatie van leesgedrag*. Evenals de studie van Verhoeff is dit een dissertatie die voortbouwt op de onderzoeken naar 'cultuurdeelname' van de Utrechtse socioloog Harry Ganzeboom, die samen met R. Wippler ook als promotor optrad. De probleemstelling van deze studie luidt: 'Welke verschillen bestaan er binnen het lezerspubliek naar sociale achtergronden en hoe is deze sociale differentiatie te verklaren?' Dat is een ongelukkige formulering van het op zichzelf interessante probleem waarom de volwassen, geletterde leden van onze samenleving zo sterk verschillen in leesgewoonten en leesvoorkeuren en hoe dat met opvoeding, onderwijs, sociaal milieu en mogelijk ook aangeboren capaciteiten samenhangt.

In navolging van Ganzeboom probeert Kraaykamp die vraag te beantwoorden met behulp van - onder meer - de informatieverwerkingstheorie. Volgens deze theorie hangt de waardering voor gegeven cultuurproducten af van het vermogen meer of minder complexe informatie te verwerken; hoe groter iemands 'informatieverwerkingscapaciteit', des te hoger zijn waardering voor complexe, moeilijke kunst. Deze these lijkt beter bruikbaar en toetsbaar voor geschreven teksten dan voor muziek of beeldende kunst, omdat men in principe beschikt over een maatstaf waaraan de informatieverwerkingscapaciteit van individuen op dit gebied, en indirect de complexiteit van tekstuele informatie, kan worden afgemeten: de mate waarin de teksten worden begrepen. Denkbaar is onderzoek waarin men teksten aan proefpersonen voorlegt, hen om een uitleg vraagt en vaststelt in hoeverre van begrip wordt blijk gegeven.

Kraaykamp heeft deze lange en moeilijke weg niet gevolgd. In plaats daarvan heeft hij 'experts' gevraagd teksten naar complexiteit te ordenen, - wat het probleem met zich meebrengt dat hierin waarderingen kunnen meespelen die juist om een verklaring vragen. Dit vermoeden wordt bevestigd door het feit dat de toegekende complexiteit sterk correleert met het door dezelfde experts aan de teksten toegekende prestige, sterker dan met de 'formele' complexiteit die bepaald is aan de hand van criteria als de gemiddelde zins- en woordlengte.

Ernstiger is de ondeugdelijke operationalisering van andere centrale variabelen. Informatieverwerkingscapaciteit is vertaald in 'culturele competentie' en deze is gemeten aan de hand van een aantal kennisvra-

gen over - vooral - literatuur. Dat de aldus gedefinieerde culturele competentie blijkt te correleren met verschillen in leesgedrag ligt voor de hand; mensen die veel 'echte' literatuur lezen weten bijvoorbeeld vaker de naam van de schrijver te noemen die onder het pseudoniem Kronkel schreef. Uiteraard is het al dan niet beschikken over dergelijke kennis geen oorzaak van variaties in leesgedrag, eerder een afgeleide daarvan. Als hypothese wordt gesteld dat aan culturele competentie en daarmee aan de voorkeur voor complexe teksten een aangeboren taalgevoel ten grondslag ligt, en om dit te toetsen wordt taalgevoel geoperationaliseerd 'door beroepsbeoefenaren te scoren naar de mate waarin zij in hun beroep met lezen, schrijven en taal te maken hebben' (126). Het staat er letterlijk.

Dit proefschrift laat zien wat er mis kan gaan wanneer men uit overmatige kwantificeringsdrang elementaire vereisten van validiteit, verantwoorde operationalisering en zorgvuldig redeneren veronachtzaamt. Bij alle onderzoeksinspanningen is het uiteindelijke informatiegehalte van de studie teleurstellend laag. De al vele malen gevonden samenhang tussen opleiding en culturele c.q. literaire voorkeuren wordt opnieuw bevestigd, maar nauwelijks verhelderd. Eén bevinding is verrassend, namelijk dat 'noch de culturele interesse van de ouders, noch het bezit aan leesbenodigdheden (d.w.z. boeken, N.W.) in het ouderlijk gezin van belang zijn bij de ontwikkeling van culturele competentie' (134). Dat is in strijd met de resultaten van talrijke andere onderzoekingen, die onbesproken blijven.

Nico Wilterdink

Nooit gehuwd

Monique Stavenuiter & Jeannette Dorsman, *Nooit gehuwd, maar niet alleen. Vrijgezelle vrouwen uit de arbeidende klasse in de tweede helft van de negentiende eeuw*. Hilversum: Verloren 1993.

Tot ver in de negentiende eeuw bleef in West-Europa een aanzienlijk deel van de volwassen mannen en vrouwen ongehuwd. Terwijl over het negentiende-eeuwse gezinsleven langzamerhand het nodige is geschreven, is over het leven van deze ongehuwden weinig bekend. In Engeland werden de 'spinsters' in de negentiende eeuw tot een publiek probleem verklaard, waaraan menige zorgelijke beschouwing werd gewijd. Die zorg betrof met name vrouwen uit de middenklasse, die economisch

afhankelijk waren van mannelijke familieleden. Ongehuwde arbeidersvrouwen trokken minder belangstelling, omdat zij van jongs af aan gewend waren hun eigen kost te verdienen en dus niet ten laste van vader, broers of andere familie vielen.

De historicae Monique Stavenuiter en Jeannette Dorsman proberen een beeld te geven van het leven van 'vrijgezelle vrouwen' (zij vermijden de term ongehuwd omdat deze teveel uitgaat van het gehuwd-zijn als standaard) uit de arbeidersklasse door een intensieve studie van een aantal straten in de Amsterdamse Jordaan. Met het jaar 1864 als uitgangspunt hebben zij uit het bevolkingsregister alle vrijgezelle vrouwen die daar op dat moment vijfendertig jaar of ouder waren opgespoord; in totaal waren dat er 133. Vervolgens hebben ze de geschiedenis en de verdere levensloop van die vrouwen in het bevolkingsregister en in andere archieven gevolgd.

Het is opmerkelijk hoeveel de auteurs aan de hand van deze bronnen te weten zijn gekomen. Het merendeel van de ongehuwde arbeidersvrouwen verdiende de kost als dienstbode, werkster of naaister. Hun inkomsten waren onveranderlijk laag, soms zo laag dat ze terug moesten vallen op de bedeling. Familieleden speelden een grote rol in hun leven: zij woonden vaak met ouders, zusters of broers, al gold dat meer voor jongere dan oudere vrouwen. Inwonende dienstboden die veelvuldig van betrekking wisselden, overbrugden hun diensten ook vaak bij familie. Een aantal kwam tenslotte terecht in hofjes, oude vrouwenhuizen of het armenhuis. De auteurs maken veel werk van de ongehuwde moeders: van ruim 18% van de vrouwen stond vast dat ze een of meer kinderen hadden. Op basis van het feit dat ongehuwde moeders met jonge kinderen vaak bij familie woonden concluderen de schrijfsters dat ongehuwd moederschap in deze sociale laag niet streng werd afgekeurd. Stavenuiter en Dorsman zijn er duidelijk op uit om de negatieve beeldvorming over vrijgezelle vrouwen te ontkrachten. De volgens hen veel gehoorde stelling dat deze vrouwen, en vooral ongehuwde moeders vaak met prostitutie hun brood verdienden verwerpen ze omdat zij in hun materiaal slechts een paar vermoedelijke prostituées hebben aangetroffen. Ook nemen ze stelling tegen het gangbare idee dat concubinaten onder de negentiende-eeuwse arbeidersbevolking veel voorkwamen. In 1864 woonden vier van de 133 vrouwen samen met een man (3%). In de periode van 1851 tot 1892 hadden elf van de 133 (ongeveer 8%) van de vrouwen ooit in concubinaat geleefd. De auteurs vinden dit weinig, maar je zou het met evenveel recht veel kunnen noemen.

Het onderzoek van Stavenuiter en Dorsman levert veel interessante kennis op, maar een aantal belangrijke vragen kunnen met dit soort

materiaal natuurlijk niet beantwoord worden. Waarom deze vrouwen vrijgezel bleven, hoe vrijgezellen hun ongehuwd-zijn zelf beleefden en hoe de omgeving tegen deze vrouwen aankeek komt uit deze bronnen niet naar voren.

Ali de Regt